

دانشگاه گوارا

نشریه کارآفرینی در کشاورزی

جلد پنجم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷

<http://jead.gau.ac.ir>

DOI: 10.22069/JEAD.2018.14904.1328

پارادایم کشاورزی چندکارکردی؛ گردشگری روستایی، کلیدی برای توسعه اشتغال پایدار در مناطق روستایی

*مسعود یزدان پناه

دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، ملائانی، اهواز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱/۲۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۳/۴

چکیده

مناطق روستایی ایران و بخش کشاورزی به علت چالش‌های مختلفی همچون تغییرات آب و هوایی و خشکسالی‌های شدیدتر و با تکرار بیشتر، بحران آب، مهاجرت روستایی و کاهش جمعیت روستایی، فشارهای زیست محیطی به علت استفاده ناکارآمد از نهاده‌های شیمیایی و بازده پایین کشاورزی متداول با بحران و عدم پایداری مواجه هستند. این عرصه‌های نگرانی بر تحقیقات اخیر و تفکر در مورد مفهوم‌سازی تغییرات کشاورزی و روستایی تأثیر گذاشته و باعث انتقال پیشنهادی از "تولیدگرایی" به الگوی کشاورزی "پسا تولیدگرایی" یا "کشاورزی چند کارکردی" شده است. بنابراین، کشاورزی چندکارکردی به عنوان رهیافت مشوق توسعه پایدار در مناطق روستایی به نقطه رجوع سیاست‌گذاران روستایی و کشاورزی تبدیل شده است و به منزله یک پارادایم نوین توسعه کشاورزی و روستایی به جهانیان معرفی شده است. هدف این مطالعه توجه به نقش جدید کشاورزی در مناطق روستایی از طریق مرور مفهوم کشاورزی چندکارکردی می‌باشد. سپس مرور نقش گردشگری روستایی به عنوان یکی از نقش‌های چندکارکردی در مزرعه صورت گرفته است. با توجه به چالش‌های مختلف در مناطق روستایی ایران، رویکرد چندکارکردی در مقابل رویکرد متداول می‌تواند فضای کارآفرینی را ترویج و توسعه دهد. در نهایت، پیشنهاد شده است که پذیرش الگوی چندکارکردی در بخش کشاورزی توسط سیاست‌گذاران، یک ابتکار عمل برای ترویج فضای کارآفرینی در مناطق روستایی است که در نتیجه در عصر تغییرات آب و هوایی، خشکسالی و بحران آب این مناطق را به سمت پایداری حرکت می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: گردشگری روستایی، کشاورزی چندکارکردی، کارآفرینی

مقدمه

اخیرا مناطق روستایی و بخش کشاورزی ایران با بحران و ناپایداری قابل توجهی رو به رو شده‌اند. مواردی از قبیل تغییرات آب و هوایی و

خشکسالی‌های حاد و طولانی‌مدت، بحران آب، مهاجرت و کاهش جمعیت روستایی، استفاده ناکارآمد از نهاده‌های شیمیایی، بازده پایین کشاورزی و همچنین حذف حمایت‌های دولت باعث گردیده است، بخش روستایی و کشاورزی ایران مسیر

*مسئول مکاتبه: masoudyazdan@gmail.com

al., 2014). همچنین فعالیتهای مرتبط با چندکارکردگرایی را می‌توان به سه گروه اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی دسته‌بندی نمود. بعد اقتصادی شامل تولید واقعی و ایجاد درآمد و اشتغال در مناطق روستایی است. بعد زیست‌محیطی شامل حفاظت از کیفیت محیط زیست، چشم‌اندازها، دفاع از زمین‌شناسی آب، حفاظت از تنوع زیستی و به‌طور کلی ارزش‌دهی به منابع طبیعی محلی است. بعد اجتماعی شامل حفظ روح و روان اجتماعی و فرهنگی روستا همچنین تأمین‌کننده خدمات تفریحی، آموزشی و نیز کیفیت و امنیت غذایی است (Schimmenti et al., 2016). بنابراین در رهیافت کشاورزی چندکارکردی، مردم روستایی برای کسب درآمد نباید فقط بر کشاورزی تکیه کنند بلکه از طریق مشاغل مختلف غیر کشاورزی از قبیل حمل و نقل، ساخت و ساز، تجارت یا گردشگری روستایی (اکوتوریسم) نیز باید به فعالیت بپردازند (Sznajder et al., 2009). به عنوان مثال، در ایران مطالعه علی بیگی و برزو (۱۳۹۲) در خصوص کشاورزی چندکارکردی روشن ساخت بخش کشاورزی کشور از خصلت چندکارکردی بودن برخوردار است و در مجموع ۴۰ کارکرد برای بخش کشاورزی کشور در قالب ۷ کارکرد تولیدی و ۳۳ کارکرد غیر تولیدی (در قالب ۸ زیر عنوان کارکردهای اجتماعی و فرهنگی، کارکردهای سیاسی، کارکردهای اقتصادی، آموزشی، معرفت‌شناسی، هنری، زیست‌محیطی و اکولوژیکی) به منزله کارکردهای کشاورزی کشور شناسایی و تعیین گردیدند.

یکی از گزینه‌های قابل توجه در این راستا استفاده از پتانسیل گردشگری می‌باشد. در سیستم چندکارکردی که زیر مجموعه رهیافت توسعه درون‌زا است، نقش گردشگری به عنوان مرکز تأمین فرصت‌های شغلی جایگزین برای خانوارهای کشاورز

ناپایداری را دنبال کنند (Yazdanpanah et al., 2015: Monfared et al., 2015). در این مسیر کشاورزان با چالش‌هایی همچون تأمین غذای کافی سالم با کیفیت بالا برای جمعیت در حال رشد، کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی، افزایش حفاظت از محیط زیست، حفظ ارزش چشم‌اندازها و نیز حفظ جامعیت اجتماعی و آبادی مناطق روستایی روبرو هستند و استفاده از استراتژی‌های توسعه متعارف نه تنها در حل این بحران‌ها ناموفق بوده بلکه تأثیر عمده‌ای بر افزایش این بحران‌ها نیز داشته است (Yazdanpanah et al., 2014). بحث اشتغال به عنوان نقطه عطف این بحران‌ها بوده است. از این رو، بسیاری از کشورها که درگیر چنین مشکلاتی هستند، ناگزیر به ایجاد فرصت‌های اشتغال غیر کشاورزی برای روستائیان روی آورده‌اند که عموماً به دو شیوه اجرا می‌شوند. شیوه اول ایجاد مشاغل در شهرها و تأمین نیروی کار به وسیله روستائیان به گونه‌ای که روستائیان به روستا برگردند. شیوه دوم، ماندن مردم روستایی در روستا و دادن شانس کسب درآمد غیر کشاورزی در محیط روستا است که در دیدگاه‌های جدید کشاورزی- روستایی، کشاورزی چندکارکردی^۱ نامیده می‌شود. کشاورزی چندکارکردی می‌تواند به عنوان پاسخی برای چالش‌های محدودکننده اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی در روستا باشد. در این سیستم، فعالیت کشاورزی فراتر از کارکرد اصلی آن، می‌تواند مجموعه گسترده‌ای از امکانات همچون شکل‌دهی چشم‌اندازها، ارائه مزایای زیست‌محیطی همچون حفظ زمین، مدیریت پایدار منابع طبیعی تجدیدپذیر و حفظ تنوع زیستی را فراهم کرده و رونق بخشیدن به زندگی اقتصادی، اجتماعی بسیاری از مناطق روستایی را موجب شود (Pazek et

از یارانه و هزینه‌های تزریق کود، پرورش، بذر و ماشین‌آلات را از طریق دولت به مردم ارائه می‌دهد (Jack, 2007). از طرفی، تولیدگرایی عمدتاً با ساختار سیاست‌گذاری از بالا به پایین دیده شده و شامل تکنیک‌های کشاورزی می‌باشد که اغلب از نهاده‌های خارجی و ماشین‌آلات سنگین به مقدار زیاد استفاده می‌کند که تخریب شدید زیست‌محیطی را در مناطق به شدت کشت شده به دنبال دارد. در دوران "تولیدگرایی" تأکید فراوانی بر حداکثر تولید مواد غذایی و نقش غالب مناطق روستایی (حومه) به عنوان محلی برای تولید مواد غذایی می‌شد. لذا حداکثرسازی تولید و نوسازی مزرعه مؤلفه‌های کلیدی تولیدگرایی می‌باشند که به عنوان ساختارهای سازمانی تولیدگرایی (به‌عنوان مثال وزارت کشاورزی، اتحادیه کشاورزان)، نقش مشوق و کمک دهنده‌ی افزایش تولید را ایفا می‌کنند. به تدریج شواهد نشان دادند، اگر چه کشاورزی تولیدگرا با افزایش تولید و تأمین امنیت غذایی توانست موفق باشد، اما این فرآیند منجر به تهدیدهای زیست‌محیطی و نگرانی‌های اجتماعی نسبت به سلامت غذا و رفاه دام و نیز منجر به بحران‌های اقتصادی گردید (Seuneke et al., 2013) و محیط زیست روستایی به طور واقعی و پایدار مورد تجاوز قرار گرفت. لذا بعد از دستورالعمل ۲۱ در ریو (۱۹۹۲)، کشاورزی چندکارکردی در مناظرات سیاسی پیرامون آینده کشاورزی و توسعه روستایی به عنوان یک راه‌حل اهمیت ویژه‌ای یافت (Renting et al., 2009) و به منزله پارادایم نوین توسعه کشاورزی و روستایی به جهانیان معرفی شد (علی‌بیگی و برزو، ۱۳۹۲).

کشاورزی چندکارکردی به عنوان رهیافت نوین توسعه پایدار روستایی بر گذار از عصر تولیدگرایی به فرا تولیدگرایی دلالت می‌کند. همچنین به عنوان

دیده شده است که بین فعالیت‌های مختلفی که در روستا صورت می‌گیرد سینرژی ایجاد می‌کند و از طریق ایجاد پیوند بین بازار، ارزش تولیدات کشاورزی را افزایش می‌دهد (Karampela et al., 2016). در همین رابطه در کشورهای اروپایی، بر اساس سیستم چندکارکردی، گردشگری روستایی به‌عنوان ابزاری برای تنوع‌بخشی به فعالیت‌های کشاورزی به یکی از موضوعات مهم تبدیل شده است و حتی پیشرفت قابل توجهی داشته است (Lun et al., 2016; Ohe, 2007). بر این اساس، این مقاله قصد دارد، با مروری بر کشاورزی چندکارکردی به بررسی اهمیت گردشگری در این چارچوب مفهومی بپردازد و راهی جهت اجرا و سیاست‌گذاری مناسب برای مبارزه با بحران‌های فعلی محیط‌های روستایی ایران ارائه نماید.

مرور ادبیات موضوع

از کشاورزی تولیدگرا تا کشاورزی چندکارکردی: تولیدگرایی به حالتی از هر دو عمل و سیاست کشاورزی اشاره دارد که در آن از نهاده‌ها به صورت فشرده و بسیار زیاد استفاده می‌شود و بر حداکثر تولید محصولات کشاورزی تأکید دارد (Burton, 2004). ایگوز و همکاران (Egoz et al., 2001) اشاره می‌کنند، تولیدگرایی یعنی: "عمل استفاده از تمام پتانسیل زمین و ایجاد آن به عنوان یک منظره مکانیکی که منعکس‌کننده فرایند تولید باشد". تولیدگرایی نه تنها سبکی از کشاورزی می‌باشد، بلکه سطحی از تولید را نشان می‌دهد که دولت یک کشور آن را از طریق کمک‌های مالی، تضمین قیمت و سیاست‌های حمایتی پشتیبانی می‌کند (Argent, 2002; Gray and Lawrence, 2002). چرا که از طریق افزایش تولید محصولات کشاورزی، خودکفایی و استقلال نصیب کشور و پاداش‌های مالی - درآمدی برای کشاورزان حادث می‌شود. تولیدگرایی، سطوح بالایی

کند (Renting et al., 2009). لذا کشاورزی به عنوان یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های چندکارکردی علاوه بر تولید غذا و فیبر، ایجاد درآمد و اشتغال می‌کند و در کل دیگر تولیدات را به همراه دارد که شامل گردشگری روستایی و دیگر خدمات است و نیز دارای دیگر خروجی‌های غیر کالایی همچون امنیت غذایی، شیوه‌های زندگی روستایی، سنت‌ها، حفاظت خاک، چشم‌انداز روستا، تنوع ژنتیکی و بهداشت و غیره می‌باشد (Kizos et al., 2011). بنابراین، کشاورزی و مناطق روستایی نباید تنها به عنوان تولیدکننده محصولات کشاورزی دیده شوند بلکه به عنوان تولیدکنندگان کالاهای اجتماعی و زیست‌محیطی نیز دیده می‌شوند. بنابراین چندکارکردی را می‌توان به عنوان تمام حیطه‌های کارکرد اقتصادی، اکولوژیکی، تولیدی و اجتماعی در کشاورزی نسبت داد که می‌تواند در نتیجه تولیدچندگانه محصول و خدمات در مناطق روستایی حاصل شود (Gerritsen, 2014). در مجموع، کشاورزی چندکارکردی در مناطق روستایی از طریق ارتباط نزدیک بین تولید کشاورزی و پیوند با دیگر فعالیت‌ها به‌ویژه گردشگری موجب شده که وسیله‌ای برتر برای توسعه و نیز در شرایط بحرانی و فشارها به عنوان جایگزینی برای تولید در مناطق روستایی محسوب شود (Aznar et al., 2007). لذا از آنجایی که بسیاری از مناطق روستایی از کاهش منافع کشاورزی و شرایط اجتماعی - اقتصادی رنج می‌برند؛ در حال حرکت به سوی موقعیت پساتولیدگرایی هستند، پس پذیرش تنوع فعالیت‌های اقتصادی و نیز استفاده چندکارکردی از زمین با هدف گردشگری و فعالیت‌های سرگرمی در این مناطق احتمال می‌رود و در این راستا تفکر گردشگری روستایی با تأکید بر نوآوری، توسعه محصولات جدید گردشگری بر اساس طبیعت، انسان و منابع اجتماعی غالب شده

تولیدکننده غذا، لیاف و ایجاد فضاها و ارائه خدماتی جهت توسعه گردشگری در مزارع - به عنوان برون‌داد غیر کالایی کشاورزی - و به عنوان منبعی جهت ایجاد درآمد عمل خواهد کرد (محمودی، ۱۳۹۲). کشاورزی چندکارکردی را می‌توان به عنوان نتیجه تغییر در نیازها و تقاضای مصرف‌کنندگان و افراد در مناطق روستایی و کشاورزی و افزایش تقاضا در کیفیت تولید غذا، ارزش‌های زیست‌محیطی، اکولوژیکی و چشم‌اندازها و نیز جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی دانست. موضوع اصلی چند کارکردی بودن آن، این است که تولیدات کشاورزی و به طور کل بخش کشاورزی دارای نقش‌های چندگانه‌ای می‌باشند و به تولید غذا و فیبر خلاصه نمی‌شوند و از قابلیت عرضه برون‌دادهای مختلف کالایی و غیر کالایی در بخش‌های مختلف از جمله آموزش، سلامت، تفریح و فراغت و حفاظت از محیط برخوردار است و این برون‌دادهای مختلف راه را برای تنوع بخشی به اقتصاد روستا و کشاورزی و نیز خانوار کشاورز و علاقه‌مندان به سرمایه‌گذاری و فعالیت در بخش کشاورزی می‌گشاید (عربیون و همکاران، ۱۳۸۹) و کارکردهایی همچون مدیریت منابع طبیعی تجدید پذیر، چشم‌اندازها، حفاظت از تنوع زیستی و تداوم ثبات اقتصادی - اجتماعی در مناطق روستایی را موجب می‌شود (Renting et al., 2009). به عبارتی چندکارکردی به این حقیقت اشاره دارد که فعالیت‌های اقتصادی ممکن است چندین خروجی داشته باشند (OECD, 2001) و عموماً بر این حقیقت است که کشاورزی منافی بیش از تولید غذا و فیبر دارد. درواقع، در رهیافت چندکارکردی، کشاورزی به عنوان یکی از چند بخش اقتصادی در مناطق روستایی دیده می‌شود که با دیگر فعالیت‌ها همچون گردشگری و خدمات ترکیب شده و باید تداوم معیشت و کیفیت زندگی روستایی را تضمین

ریدر و براون (Reeder and Brown, 2005) معتقدند، توسعه گردشگری و فعالیت‌های مربوطه در رفاه روستایی، افزایش اشتغال روستایی و سطوح درآمد و دستمزد، کاهش فقر و نیز بهبود آموزش و بهداشت روستاها، سهم مهمی دارند. یکی از منافع گردشگری روستایی برای جوامع محلی از طریق فرصت‌های کارآفرینانه، ایجاد درآمد، فرصت‌های اشتغال، حفظ و توسعه هنر و صنایع دستی روستا، سرمایه‌گذاری برای توسعه زیرساخت‌ها و نیز حفظ محیط زیست و میراث فرهنگی روستاهاست (Rathore, 2012). علاوه بر این گردشگری به تنوع اقتصادی و به توسعه امکانات زیربنایی همچون آب آشامیدنی، برق، ارتباطات، بیمارستان‌ها، بانک‌ها، جاده‌ها و بازارها کمک می‌کند. همچنین موجب توسعه خدمات عمومی مانند رستوران‌ها، بانک‌ها، استراحتگاه و آژانس‌های پستی می‌گردد (Festus and Omoboye, 2015). فعالیت‌های کشاورزی در مناطق روستایی هسته‌ی اصلی فعالیت‌ها می‌باشند و کشاورزان به وسیله افزایش ظرفیت کارآفرینی‌شان بر اساس منابع محلی عامل توسعه درونی هستند (Fagioli et al., 2014). لذا زمانی که کشاورزی هسته مرکزی زندگی و منبع اصلی درآمد در مناطق روستایی است، پس نیاز به ایجاد منبع درآمد دوم جهت ایجاد امنیت شغلی برای خانواده‌های کشاورز یک ضرورت است، به‌ویژه امروزه که ارزش کار کشاورزان از نظر تولیدات کشاورزی همچون سابق نیست (Fagioli et al., 2014). این در حالی است که تغییرات اقلیم، تغییر سیستم‌های و سیاست‌های زیست‌محیطی منجر به این شده که توسعه گردشگری تغییرات مهیج در بخش کشاورزی را موجب شود (Moric, 2013). بنابراین در سال‌های اخیر گردشگری روستایی به عنوان موتور نوسازی و توسعه

است (Nielsen et al., 2010). همچنین در سطح وسیعی پذیرفته شده که گردشگری روستایی ترکیبی از تولیدات کشاورزی، تولیدات اکولوژیکی و منابع فرهنگی است که کارکردهای گوناگون اقتصادی، اجتماعی، آموزشی، زیست‌محیطی و فعالیت‌های سرگرمی و درمانی را در برمی‌گیرد (Hwang and Lee, 2015). لذا با توجه به ماهیت چندکارکردی کشاورزی در بسیاری از مناطق روستایی پیرامون، گردشگری و فعالیت‌های سرگرمی همراه با حفظ محیط زیست به عنوان عناصر کلیدی ظاهر شده‌اند.

جایگاه و اهمیت گردشگری روستایی در پارادایم کارکردگرایی: گردشگری امروزه به واسطه نقش حیاتی که در اقتصاد محلی و کیفیت زندگی ساکنان ایفا می‌کند، اهمیت بسیار زیادی دارد (Muresan et al., 2016; Trivellas et al., 2016). گردشگری به عنوان فرایند تعامل مردم بیرون از جامعه روستایی با کشاورزان، درک شده است که این تعامل موجب درخواست منابع جدید محلی و کشاورزی گردیده و در نهایت منجر به فعالیت‌های جدید در روستا می‌گردد. در واقع گردشگری روستایی به عنوان یک نوع کسب و کار کشاورزی مشاهده می‌شود (Ohe, 2007). می‌توان گفت گردشگری فعالیتی چند کارکردی است که در هر کشوری نقش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایفا می‌کند و دارای توانایی ایجاد اثرات مثبت (اشتغال، رفاه، پویایی، افزایش درآمد، زیرساخت‌ها و دوستی ملل و جابجایی افراد) بر جامعه می‌باشد (Muresan et al., 2016) از این رو از چندین دهه گذشته به عنوان ابزاری جهت بهبود و تسریع توسعه پایدار اقتصادی اجتماعی به‌ویژه در مناطق روستایی مورد توجه قرار گرفته است (Festus and Omoboye, 2015; Figueiredo and Raschi, 2015; Musasa and Mago, 2014; Rathore, 2012; Egbali and Nosrat, 2011).

اجتماعی و فرهنگی آن اشاره داشت. در بخش کارکرد سیاسی می‌توان به توانایی این صنعت در خودکفایی جامعه روستایی اشاره داشت. همچنین از کارکردهای اقتصادی آن می‌توان به اشتغالزایی و کارآفرینی، درآمدزایی و کسب استقلال فردی و خانوادگی روستائیان اشاره کرد و آموزش روستائیان برای مهارت‌های حرفه‌ای صنعت گردشگری را می‌توان از کارکردهای آموزشی آن دانست. در زمینه کارکردهای معرفت‌شناسی می‌توان به قابلیت گردشگری در فراهم کردن عرصه ارتقای آگاهی‌های اعتقادی و وابستگی حیات به طبیعت اشاره داشت و از کارکردهای هنری می‌توان به بسترسازی مناسب برای احیاء و توسعه هنر و صنایع‌دستی روستایی توسط صنعت گردشگری توجه داشت و از کارکردهای زیست‌محیطی و اکولوژیکی می‌توان به ارتقا حفاظت از ذخایر و تنوع ژنتیکی گیاهی و حیات‌وحش از طریق توسعه گردشگری اشاره داشت (علی بیگی و برزو، ۱۳۹۲). به طور خلاصه می‌توان گفت چندکارکردی از طریق گردشگری روستایی از موقعیت مفهومی به موقعیت واقعی تغییر یافته است (Ohe, 2007).

توسعه گردشگری روستایی: گردشگری می‌تواند به فرایند توسعه روستایی از طریق؛ بهبود رقابت کشاورزی، بهبود حمایت از مدیریت زمین و محیط زیست، بهبود کیفیت زندگی و تنوع بخشی به اقتصاد جوامع روستایی کمک کند (Moric, 2013). اگرچه گردشگری روستایی موجب رشد قابل توجه اقتصادی می‌گردد و اگرچه در بیشتر مناطق روستایی گردشگری تنها راه‌حل برای کاهش مشتقات توسعه روستایی نیست اما در عوض می‌تواند سهم ارزشمندی در یک رهیافت جامع برای توسعه روستایی داشته باشد و به عنوان وسیله‌ای برای مشارکت، تجمیع‌سازی و کشف نوآوری‌های جدید برای استفاده از پتانسیل‌های عظیمی که ممکن است

روستایی (Su, 2011)، به منظور تنوع بخشی فعالیت‌های اقتصادی و درآمد در مناطق روستایی و نیز به عنوان یک فعالیت چندکارکردی پایدار بر اساس منابع محلی و منابع فرهنگی، طبیعی، کشاورزی و سنتی به طور چشمگیری مورد توجه قرار گرفته است. همچنین گردشگری می‌تواند از طریق تأکید بر خوراک ملی و محصولات خاص یک مولد قوی قدرتمند در توسعه کشاورزی باشد (Moric, 2013). لذا گردشگری یکی از بخش‌های کلیدی است که "پارادایم جدید توسعه روستایی" نامیده می‌شود که از ویژگی‌های اصلی آن تأکید بر مکان به جای بخش‌ها و همچنین سرمایه‌گذاری به جای سوبسید می‌باشد (Neumeier and Pollermann, 2014)، ارتباط کشاورزی با صنعت غذا، جنگلداری و گردشگری قابل ملاحظه است (Madureira and Costa, 2009) و در این میان عده‌ای معتقدند گردشگری روستایی باید به عنوان تجلی چند کارکردگرایی کشاورزی مورد توجه قرار گیرد (Fagioli et al., 2014). در واقع، گردشگری روستایی یکی از راه‌هایی است که مناطق روستایی را جذاب‌تر می‌سازد و به حل مشکلات مشاغل کشاورزی کمک می‌کند و برای بازگشت منافع و افزایش رقابت‌پذیری کشاورزی و ایجاد مشاغل جدید مفید می‌باشد و یک گزیدار مناسب برای مشاغل کشاورزی است (Simkova, 2007).

همچنین از کارکردهای غیر تولیدی کشاورزی که گردشگری می‌تواند نقش مهم و اثرگذاری داشته باشد و در نتایج بررسی‌های اثرات گردشگری به عنوان اثرات مثبت گردشگری بدان اشاره شده است می‌توان به قابلیت‌های صنعت گردشگری در کاهش مهاجرت روستائیان به شهر، پایگاه‌شناسایی، ارزیابی و تطبیق دانش بومی و نوین، ارتقا سرمایه اجتماعی در جامعه روستایی و کارآفرینی اجتماعی به عنوان کارکردهای

توسعه خدمات اجتماعی، حفظ و نگهداری از میراث فرهنگی و طبیعی)

۲- توسعه و تنوع بخشی به عرضه کنونی گردشگری در مناطق روستایی بر اساس بررسی نیازهای بازار و آرمان‌های گردشگری مدرن و ارتباط بهتر با دیگر بخش‌های صنعت گردشگری در کشور

۳- بهبود سیاست دولت در بخش کارآفرینی و آغاز مشاغل گردشگری در مناطق روستایی، ارتقاء استانداردهای زندگی افراد در مناطق روستایی بر اساس نقش سنتی و جدید کشاورزی و ارتباط آن با دیگر بخش‌ها، به‌ویژه گردشگری

با این حال، با توسعه گردشگری روستایی مشکلات و چالش‌هایی نیز ظهور خواهد یافت (Su, 2011). یکی از چالش‌های توسعه گردشگری روستایی این است که سرمایه موردنیاز برای راه‌اندازی مشاغل مرتبط با گردشگری در حد توان ساکنان فقیر نیست، از سوی دیگر فرصت‌های شغلی ایجاد شده در بخش گردشگری اغلب دارای درآمد کم و فصلی هستند (Neumeier and Pollermann, 2014). از سویی دیگر بیشتر روستائیان به راه‌اندازی کسب و کار کوچک در زمینه گردشگری گرایش دارند که متأسفانه این نوع کسب و کارها از طریق وام‌ها حمایت مالی نمی‌شوند. لذا افراد در سرمایه‌گذاری مشکل داشته و تنها خود کشاورزان سرمایه‌گذار هستند نه بخش دولتی (Su, 2011). برخی از موانع توسعه کامل گردشگری کشاورزی از دیدگاه کامپانولا و دا سیلوا عبارت‌اند (Campanhola and da Silva, 1999) عبارت‌اند از؛ ۱- ماهیت مشروط یا فقدان انواع زیرساخت‌ها همچون خانه اجاره‌ای، جاده‌ها، آب، زیرساخت‌های ارتباطی، سیستم دفع زباله، سازمان آتش‌نشانی و پلیس، بیمارستان و تسهیلات کسب و کار و مراقبت‌های بهداشتی همچون داروخانه، رستوران،

در نتیجه توسعه روستایی حاصل گردند، محسوب گردد (Neumeier and Pollermann, 2014) اما گردشگری در مناطق روستایی و به‌ویژه گردشگری کشاورزی نباید به عنوان راه‌حل و نوشدارو برای توسعه روستایی تلقی گردد (Campanhola and da Silva, 1999). زیرا توسعه گردشگری پایدار روستایی وابسته به اجرای اهداف کلیه ذینفعان این سیستم است چرا که ممکن است که نیاز گروهی از ذینفعان متفاوت از گروه دیگر باشد (Nair et al., 2015). علاوه بر این در توجه به گردشگری به عنوان فاکتور توسعه باید آگاه بود که موفقیت گردشگری به شدت وابسته به شرایط منطقه است. گردشگری وابسته به تغییرات فصلی است و حساس به خطر ریسک می‌باشد که ممکن است در بعضی موارد پتانسیل آن را به طور چشمگیری نسبی سازد. بنابراین برای تقویت سازی منافع گردشگری برای جوامع محلی رهیافت‌هایی همچون "رهیافت گردشگری جامعه‌محور" یا "رهیافت رهبری محلی" که مناسب گردشگری روستایی در مقیاس کوچک می‌باشد توصیه می‌شود (Neumeier and Pollermann, 2014). به همین دلیل پیوند مدیریت بخش عمومی با کارآفرینی افراد در بخش گردشگری دارای اهمیت بسیار است (Simkova, 2007). از دیدگاه موریس (Moric, 2013)، توسعه گردشگری روستایی در سایه لحاظ کردن موارد زیر امکان‌پذیر خواهد بود و می‌تواند شرایط زندگی در مناطق روستایی را بهبود بخشد؛

۱- حمایت دولت و دیگر سازمان‌های ملی و بین‌المللی که هدفشان حفظ و جذب افراد به‌ویژه افراد جوان و تحصیل کرده در مناطق روستایی است با تضمین شرایط مناسب زندگی (توسعه زیرساخت‌ها،

شکاف قابل توجهی در رابطه با تغییر تمایل افراد از کار بر روی زمین به تمایل به انجام کارهای خدماتی وجود دارد، از سوی دیگر روستائیان نه تنها به مهارت‌های بازاریابی و مالی بلکه به مهارت‌های ارتباط با افراد نیز نیاز دارند. واضح است که فقدان این مهارت‌ها و دانش یکی از تهدیدات توسعه گردشگری روستایی است (Su, 2011). در پایان می‌توان گفت اگر هدف جوامع روستایی توانمندسازی اقتصادی جامعه از طریق گردشگری می‌باشد، رهبران محلی باید سازمان‌ها و مؤسساتی که پاسخگوی برنامه‌ریزی برای گردشگری کشاورزی و توسعه آن هستند را تشخیص دهند (Ramsey and Schaumleffel, 2006). چرا که تقویت هماهنگی بین عوامل محلی با عوامل درون و بیرون منطقه ایجاد و حفظ شبکه‌ها و مشارکت آن‌ها را تسهیل خواهد کرد و سینرژی محلی را موجب خواهد شد (Neumeier and Pollermann, 2014). از طرفی، برنامه‌ریزی و توسعه محصول روستایی باید وجهی جامعه را افزایش داده، افتخار به وجود آورده و کیفیت زندگی را ارتقاء دهد (Ramsey and Schaumleffel, 2006). لذا توجه صرف به جنبه‌های اقتصادی توسعه گردشگری روستایی کافی نیست بلکه تغییرات فرهنگی- اجتماعی نیز باید محسوب شوند. بنابراین توسعه موضوعاتی همچون توانمندسازی مردم محلی باید بخشی از هدف توسعه جامع گردشگری باشد (Neumeier and Pollermann, 2014).

کارآفرینی گردشگری روستایی می‌تواند زمینه‌ساز توسعه روستایی گردد. چرا که از این طریق روستائیان کارآفرین عوامل مختلف تولید و بهره‌وری اقتصادی را در زمینه گردشگری فراهم آورده و با تلاش و کوشش فرصت‌ها را شناسایی و بهره‌گیری کرده و در نهایت الگو و شیوه جدیدی از فعالیت و زیست اقتصادی

سوپرمارکت و مغازه‌های در دسترس که تسهیل این مشکلات نیاز به سرمایه‌گذاری اولیه توسط بخش دولتی دارد. ۲- مانع دیگر فقدان افراد آموزش دیده در کلیه سطوح فعالیت‌هاست. گردشگران با زمینه‌های مختلف نسبت به انواع فعالیت‌ها و خدماتی که در مناطق روستا ارائه می‌شود، تقاضاها و انتظارات مختلف دارند. افرادی که در بخش پذیرش، اسکان‌دهی و راهنمایی گردشگران به‌کار گرفته می‌شوند باید برای درک رفتارهای مختلف گردشگران نقاط مختلف آموزش دیده باشند. ۳- سومین مشکل فقدان حمایت نهادی و ستادی برای توسعه و بهبود سیاست‌های گردشگری، قوانین برنامه‌ریزی و ساختار سازمانی است و در نهایت ۴- فقدان تدارکات و آمادگی برای بهبود و فروش محصولات مرتبط با گردشگری در مناطق روستایی. همچنین نتایج مطالعه کامپانهاولا و دا سیلوا (Campanhola and da Silva, 1999) نشان داد، موانع عمده کشاورزان کوچک برای مشارکت در مشاغل گردشگری عبارت‌اند از؛ ۱- فقدان آموزش برای انجام فعالیت‌های غیر کشاورزی ۲- سنت‌های کشاورزی که مشوق تمایل افراد به منظور آغاز اشکال جدید کسب و کار نیستند ۲- قابلیت کم ریسک‌پذیری ۳- دسترسی سخت به برنامه‌های دولتی (اعتبارات و وام‌های کم) ۴- مهارت کم کشاورزان در سازماندهی خودشان به‌وسیله تعاونی و همیاری به‌ویژه در مبحث بازاریابی و تجارت ۵- مشکلات دسترسی به اطلاعات و بازار و ۶- تعاملات محدود با متصدیان و آژانس‌های گردشگری.

همچنین روشن است که بیشتر متصدیان و صاحبان مشاغل کوچک گردشگری فاقد مهارت‌های مدیریتی و بازاریابی موردنیاز هستند و به‌ویژه در مناطق روستایی کمتر توسعه یافته بسیاری از آنان آموزش کمی در زمینه فرهنگی و فنی دارند. در این میان،

مناسب داشته باشند، در این راستا می‌توان بیان نمود، اگرچه فرصت‌های اشتغال تنها در بخش کشاورزی مورد نیاز نیست اما این فرصت‌ها باید مربوط به ویژگی‌های خاص منطقه باشند (Simkova, 2007) زیرا مناطق روستایی به صورت ویژه در ساختار و فعالیت‌های اقتصادی‌شان، منابع طبیعی و انسانی‌شان و مسائل جنبی موقعیت‌شان (پتانسیل بازار و هزینه حمل و نقل)، ویژگی‌های اقتصادی - اجتماعی‌شان متفاوت هستند به عبارت دیگر، شرایط کلی داخلی‌شان متفاوت است (Bryden and Bollman, 2000). بنابراین توسعه گردشگری بدون حمایت جامعه‌ای که از آن تأثیر می‌پذیرد غیرممکن است (Musasa and Mago, 2014) و توافق میان ذینفعان اگر با تشویق و هماهنگی جامعه محلی همراه گردد تکامل جامعه بهتر صورت خواهد گرفت (Garau, 2015). این بدان شرح است که باید با آگاهی و درک از فرایند و پاسخ‌های محلی و بومی آن‌ها قدم اساسی در بهبود سیاست‌ها و اقدامات محلی برداشت (Bryden and Bollman, 2000). با توجه به موارد فوق جهت گسترش دیدگاه چندکارکردی به صورت عام و گردشگری در سطح خاص پیشنهاد می‌گردد در دو سطح کلان و خرد تغییراتی در این راستا اعمال گردد. در سطح کلان سیاست‌های چندکارکردگرایی و تشویق و حمایت این سیاست در سطوح نهادی و سازمانی اعمال گردد. اعمال سیاست‌های چندکارکردگرایی و اجتناب از تولید گرایی، می‌تواند زمینه را برای کنشگران اصلی (کشاورزان) فراهم آورد. در سطح خرد نیز توصیه می‌شود آموزش‌های ترویجی گسترده‌تر و همه جانبه‌تر گردند و علاوه بر فعالیت‌های آموزش کشاورزی، آموزش‌های خدماتی و مهارتی در زمینه‌های گردشگری نیز آموزش داده شود. از طرف دیگر مهم‌ترین قدم در گسترش این

مبتنی بر گردشگری را در مناطق روستایی ایجاد می‌کند که منجر به حداکثر کردن بازده اقتصادی و به حداقل رساندن ریسک زیست اقتصادی با رهیافت پایداری در مناطق روستایی در مناطق روستایی می‌شود (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۳).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

کشاورزی چندکارکردی یکی از استراتژی‌های مورد تأکید جهان کنونی جهت مقابله با بحران‌های فعلی می‌باشد و در این گذار گردشگری روستایی دارای پتانسیل ویژه‌ای جهت فعلیت بخشیدن به کشاورزی چندکارکردی در جوامع روستایی است که اهمیت آن و ضرورت توسعه و نیز چالش‌های آن بررسی شد (Ohe, 2007). اگر قوانین کافی و ساختارهای قانونی بنا نهاده شوند کشاورزی چندکارکردی می‌تواند به تنهایی در توسعه پایدار سهیم باشد اما این موضوع نیاز به یک فرایند مباحثه، یادگیری، ایجاد توافق و ایجاد سرمایه اجتماعی دارد (Li and Li, 2011). با این حال درجه‌ای سختی در درونی کردن چندکارکردگرایی در بخش کشاورزی وجود دارد (Ohe, 2007)؛ به عنوان مثال توسعه یک مقصد گردشگری به وسیله عوامل مختلف در مناطق روستایی حاصل می‌شود و موفقیت افراد و عوامل همچون موفقیت کل مقصد گردشگری وابسته به هماهنگی اثربخش و مؤثر است، لذا یک رهیافت برنامه‌ریزی جامع و مشارکتی لازم و ضروری است. بنابراین پارادایم جدید روستایی، توسعه روستایی جامع را تشویق می‌کند که با هماهنگی بین بخش‌ها و سطوح بخش‌های دولتی و خصوصی امکان‌پذیر است (Neumeier and Pollermann, 2014).

در پایان اگر خواست بر این است که مناطق روستایی پایدار باشند، آن‌ها باید منابع و منافع مالی

کنند. تا زمانی که این تغییر نگرش در بین کشاورزان رخ ندهد، اکثر سرمایه‌گذاری‌ها در این زمینه با شکست مواجه خواهند شد.

رهیافت جدید، تغییر نگرش کشاورزان و دید آن‌ها نسبت به کشاورزی نیز می‌باشد. به عبارت دیگر باید کشاورزان به این باور برسند که از یک دیدگاه و پنجره جدید به کشاورزی و اهداف مرتبط به آن نگاه

منابع

۱. افتخاری، ع.ر.، پورطاهری، م. و فضل‌ی، ن. ۱۳۹۳. تحلیل عوامل مؤثر در توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی. برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری. ۳ (۸): ۸۷-۱۰۷.
۲. عربیون، ا.، مریدسادات، پ. و عبدالله‌زاده، غ.م. ۱۳۸۹. پارادایم کشاورزی چندکارکردی راهبردی برای تحقق کشاورزی کارآفرین. همایش ملی سهم کشاورزی و منابع طبیعی در توسعه جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴، ۸ مهر ماه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، رشت.
۳. علی بیگی، ا.ح. و برزو، غ.ر. ۱۳۹۲. کشاورزی چندکارکردی (MFA) از دیدگاه متخصصان توسعه کشاورزی و روستایی ایران. مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، ۴۴ (۳): ۵۱۱-۵۰۱.
۴. محمودی، م. ۱۳۹۲. طراحی الگوی ترویج کشاورزی چندکارکردی در استان‌های حاشیه دریای خزر. پایان‌نامه دکترای تخصصی. دانشگاه تربیت مدرس. دانشکده علوم کشاورزی.
5. Aznar, O., Marsat, J.B., and Rambonilaza, T. 2007. *Tourism and landscapes within multifunctional rural areas: the French case*. In Multifunctional Land Use (Pp: 293-303). Springer, Berlin, Heidelberg, 293-303.
6. Bryden, J., and Bollman, R. 2000. *Rural employment in industrialised countries*. Agricultural Economics, 22(2): 185-197.
7. Burton, R.J. 2004. Seeing through the 'good farmer's' eyes: towards developing an understanding of the social symbolic value of 'productivist' behaviour. Sociologia Ruralis, 44(2): 195-215.
8. Campanhola, C., and da Silva, J.G. 1999. *Tourism in the rural area as a new opportunity for small farmers*. Texto para discussao, IE/UNICAMP, Campinas, (72).
9. Deller, S. 2010. *Rural poverty, tourism and spatial heterogeneity*. Annals of Tourism Research, 37(1): 180-205.
10. Egbali, N., and Nosrat, A.B. 2011. *Effects of positive and negative rural tourism (case study: Rural Semnan Province)*. J. Geography and Regional planning, 4(2): 63.
11. Fagioli, F.F., Diotallevi, F., and Ciani, A. 2014. *Strengthening the sustainability of rural areas: the role of rural tourism and agritourism*. Rivista di Economia Agraria/Italian Review of Agricultural Economics, 69(2-3): 155-169.
12. Festus, I.A., and Omoboye, I.F. 2015. *Rural Tourism in Ekiti State, Nigeria: Issues, Trajectories, Opportunities Entrepreneurship and Implications for Rural Business Development*. American Journal of Tourism Management, 4(1): 18-25.
13. Figueiredo, E., and Raschi, A. 2015. *Rural tourism (agri-tourism) and changing urban demands*. Available at: <http://www.agricultureinurbanizingsociety.com/?p=653#ZHCCGFK8RVpqbVuG.99>.
14. Garau, C. 2015. *Perspectives on Cultural and Sustainable Rural Tourism in a Smart Region: The Case Study of Marmilla in Sardinia (Italy)*. Sustainability, 7(6): 6412-6434.
15. Gerritsen, P. 2014. *Working with indigenous women on multifunctionality and sustainable rural tourism in western Mexico*. Journal of Rural and Community Development, 9(3).

16. Hwang, J., and Lee, S. 2015. *The effect of the rural tourism policy on non-farm income in South Korea*. Tourism management, 46: 501-513.
17. Pazeck, K., Rozman, C., Majkovic, D., Turk, J., Kljajic, M., Skraba, A., Borec, A., Simonic, P., and Prisenk, J. 2014. *Assessment of multifunctional agriculture: Application of selected multi-criteria methods in case of Slovenia*. Bulgarian Journal of Agricultural Science, 20 (No 5) 2014, 1008-1017
18. Karampela, S., Kizos, T., and Spilanis, I. 2016. *Evaluating the impact of agritourism on local development in small islands*. Island Studies Journal, 11(1): 161-176.
19. Kizos, T., MARIN-GUIRAO, J.I., GEORGIADI, M.E., Dimoula, S., Karatsolis, E., Mpartzas, A., and Papaioannou, S. 2011. *Survival strategies of farm households and multifunctional farms in Greece*. The Geographical J., 177(4): 335-346.
20. Li, X., and Li, Z. 2011. *Theory, Tools and Implications of Multifunctional Agriculture for Chongqing Municipality, Southwest China*. In Digital Manufacturing and Automation (ICDMA), 2011 Second International Conference on (Pp: 1351-1354). IEEE.
21. Lun, L.M., Pechlaner, H., and Volgger, M. 2016. *Rural Tourism Development in Mountain Regions: Identifying Success Factors, Challenges and Potentials*. Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism, 17(4): 389-411.
22. Madureira, L., and Costa, S. 2009. *Multifunctional agriculture as an innovation path for rural areas*. In European Association of Agricultural Economists > 113th Seminar, December 9-11 (p. 601).
23. Moric, I. 2013. *The role and challenges of rural tourism development in transition countries: Montenegro experiences*. Turizam, 17(2): 84-95.
24. Muresan, I.C., Oroian, C.F., Harun, R., Arion, F.H., Porutiu, A., Chiciudean, G.O., and Lile, R. 2016. *Local residents' attitude toward sustainable rural tourism development*. Sustainability, 8(1): 100.
25. Musasa, G., and Mago, S. 2014. *Challenges of rural tourism development in Zimbabwe: A case of the Great Zimbabwe-Masvingo district*. African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure, 3(2): 1-12.
26. Nair, V., Mohamed, B., and Chiun, L.M. 2015. *Multi-Dimensional Responsible Rural Tourism Capacity (RRTC) Framework: A Proposed Environmental Responsibility and Management Model for Malaysia*. Asia-Pacific Journal of Innovation in Hospitality and Tourism (APJIHT), 1(4): 1-17.
27. Neumeier, S., and Pollermann, K. 2014. *Rural Tourism As Promoter Of Rural Development—Prospects And Limitations: Case Study Findings From A Pilot Project promoting Village Tourism*. European Countryside, 6(4): 270-296.
28. Nielsen, N.C., Nissen, M.K.A., and Just, F. 2010. *Rural tourism—return to the farm perspective*. In *19th Symposium in Tourism and Hospitality Research*. Retrieved from http://academia.edu/documents/s3.amazonaws.com/1857956/Rural_tourism_-_back_to_farm_perspective_101 (Vol. 125).
29. OECD. 2001. *Multifunctionality: Towards an analytical framework*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
30. Ohe, Y. 2007. *Multifunctionality and rural tourism: a perspective on farm diversification*. Journal of International Farm Management, 4(1): 18-40.
31. Ramsey, M., and Schaumleffel, N.A. 2006. *Agritourism and rural economic development*. Indiana Business Review, 81(3): 6.
32. Rathore, N. 2012. *Rural tourism impact, challenges and opportunities*. International Journal of Business Economics and Management Research, 2(2): 252-260.
33. Reeder, R.J., and Brown, D.M. 2005. *Recreation, tourism, and rural well-being*. Washington, DC: US Department of Agriculture, Economic Research Service, 7.
34. Renting, H., Rossing, W.A.H., Groot, J.C.J., Van der Ploeg, J.D., Laurent, C., Perraud, D., ... and Van Ittersum, M.K. 2009. *Exploring multifunctional agriculture. A review of conceptual*

- approaches and prospects for an integrative transitional framework*. Journal of environmental management, 90: 112-123.
35. Schimmenti, E., Daddi, G., Ascuto, A., Borsellino, V., Di Gesaro, M., and D'Acquisto, M. 2016. *Explorative study of multifunctional agriculture in a Sicilian inland area*. Rivista di Economia Agraria, 71(1): 423-434.
36. Seuneke, P., Lans, T., and Wiskerke, J.S. 2013. *Moving beyond entrepreneurial skills: Key factors driving entrepreneurial learning in multifunctional agriculture*. J. Rural Studies, 32: 208-219.
37. Simkova, E. 2007. *Strategic approaches to rural tourism and sustainable development of rural areas*. Agricultural Economics, 53(6): 263-270.
38. Su, B. 2011. *Rural tourism in China*. Tourism Management, 32(6): 1438-1441.
39. Sznajder, M., Przezbórska, L., and Scrimgeour, F. 2009. Agritourist services and products (pp. 132-154). Cabi.
40. Trivellas, P., Kakkos, N., Vasiliadis, L., and Belias, D. 2016. *Residents' perceptions toward cultural, social and economic benefits and costs of tourism industry: An empirical survey*. In Tourism and Culture in the Age of Innovation. Springer, Cham, 171-181.

Gorgan University of Agricultural
Sciences and Natural Resources

Journal of Entrepreneurship in Agriculture Vol. 5(1), 2018

<http://jead.gau.ac.ir>

DOI: 10.22069/JEAD.2018.14904.1328

Multifunctional Agriculture Paradigm; Rural Tourism, a key to sustainable employment development in rural areas

*M. Yazdanpanah

Associated Prof., Dept., of Agricultural Extension and Education,
Agricultural Sciences and Natural Resources University of Khuzestan, Mollasani, Ahvaz, Iran

Received: 04/11/2018; Accepted: 05/25/2018

Abstract

Iran's rural areas and agriculture sector due to different challenge such as climate change and more frequent and severe droughts, water crises, rural migration and rural population decline, environmental pressures due to the inefficient use of external inputs, low efficiency of conventional agriculture are facing crisis and unsustainability. These arenas of concern have influenced recent researches and thinking on conceptualizations of agricultural and rural change and cause to the proposed transition from a 'productivist' to a 'post-productivist' agricultural regime or multifunctional agricultural. therefore, multifunctional agriculture as an approach to encouraging sustainable development in rural areas has become an attention point of agricultural and rural policy makers and has been introduced as a new paradigm of agricultural and rural development. the aim of this study is look at the new role for agriculture in rural areas by reviewing the concept of multifunctional agriculture. Next, review the rural tourism as a multifunctional role of farming is conducted. Due to different challenge in Iranian rural area, multifunctionality approach in contrast to conventional approach can promote and develop entrepreneurship space. Finally, suggested that accepting multifunctionality regime in agriculture sector by policy maker is an initiative to promote entrepreneurship space in rural area which in the consequence in the era of climate change, drought and water crisis will lead these regions move toward sustainability.

Keywords: Rural tourism, Multifunctional agriculture, Entrepreneurship

---

*Corresponding author: masoudyazdan@gmail.com

